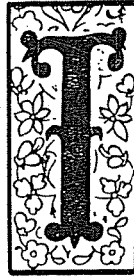

Tarih

Dr. Yusuf Ziya
KAVAKÇI

TÜRKLERİN İSLÂM'A YAPTIKLARI HİZMETLER

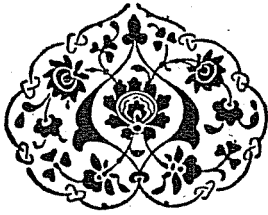
(Cumhuriyetten önce)

ÜRKLER'in müslüman oldukları tarih henüz kesin olarak bilinmemekle beraber halife Hz. Ömer devrinde Arap-İslâm ordularının Orta Asya'ya dayanmaları hadisesinden itibaren Türklerin İslâmiyete duhul ettikleri, gün geçtikçe İslâma girenlerin sayısının arttığı bir hakikattir. Araplarla Türkler arasındaki harpler de çok mes'ud neticeler doğurmuştur. Dünyada ilk defa Arap ve Türk askerlerinin Talas nehri kenarında karşı karşıya gelmeleri, Türklerin kütle halinde müslümanlığı kabul etmelerine vesile olmuştur.

Çeşitli kabileler halinde yaşayan ve hatta birbirleriyle durmadan mücadele eden Türkler, İslâm dinine girmekle son derece kuvvetli bir vahdet bağına sahip olmuş oldular ve büyük imparatorluklar kurmaya namzet oldular. Önceleri manihaizim, budizm ve hristiyanlık gibi muhtelif dinleri görmüş ve denemiş bulunan ve ekseriyetini Şamanların teşkil ettiği bu millet, yepyeni bir ruh ve mana kazandıran bu ihya edici dine intisapla, çadır medeniyeti, bedevî medeniyeti ve kır medeniyeti kelimeleriyle adlandıracağımız göçebe medeniyetten sulh, sükûn ve ilim medeniyeti olan yerleşmiş medeniyete geçmiş oldular. O ki birkaç asır beklemeye hacet kalmadan hemen muteakip asırda şehir ve kasabalarında, hatta köy ve mahallelerinde İslâm ilim merkezleri kurdular. Nitekim artık buhârî, kâşânî, merginânî, pezdevî, semerkandi, nesefî —ki bunlar hepsi Türklerin ilk yurdu olan Orta Asya'daki kasa'ya, şehir ve mahallelerin nisbeleridir— gibi nisbeleri alan bir çok fakih, muhaddis ve kelâm alimlerini görmek imkân dahiline girmektedir. Bu tip alimlerden bir kaçını teberrüken —misal kabilinden— burada zikretmek yerinde olacaktır.

Büyük muhaddis Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhim el-Buhârî (194-256 h.) tarafından hadise yapılan hizmet herkeşe müsellemidir. Sahihi yanında et-Tarih'ul-Kebir, et-Tarih'us-Sagir, K. el-Künâ gibi tarih ilmiyle ve İlm'ul-Ensâb ile alakalı

daha başka eserleri bulunan bu zat Buhârâ'da doğmuş bir muhaddisimizdir.

Hadis ilmine hizmet eden alimlere misal olarak verdiğimiz Buhârî'den başka muhaddisler, şüphesiz, mevcuttur.

Ancak bu ilk devir Türk diyarındaki İslâm ilimleri hareketinin daha ziyade fıkıh sahasında olduğunu söylemek doğrudur. Eğer cidden o devir alimlerinin hal tercemelerini veren Tabakât'ul-Fukahâ' kitaplarına nazar atfedersek (meselâ Abdül-Hayy el-Laknevi'nin el-Fevâid'ul-Behiyye'si, Kahire 1324; el-Kureşi Abd'ul Kâdir'in el-Cevâhir'ul-Mudî'e sı, Haydarâbâd 1332; es-Sudnî ibni Kutübüğe Ebu'l-Kâsım'ın Tac'ut-Terâcimi, Leipzig 1862 ve benzeri eserler) görürüz ki müslüman türklerin diyarında neş'et etmiş pek çok fakih mevcuttur ki bir çoğunun adları bugün bile hürmete vesile olmakta ve eserleri hâlâ âlâkahların elinden düşmemektedir. Sıra ile bir kaçını zikredelim:

① ed-Debûsi ebû Zeyd (ölm. 430 h.). Bu zat Te'sis'un-Nezer fi İlm'il-Hilâf adlı eser sahibi olup

HİLÂFİYAT İLMİNİN KURUCUSUDUR

② Şems'ul-Eimme ebû Muhammed Abd'ul-Aziz el-Halvâ'i el-Buhârî (ölm. 456 h.) ki daha çok hocalığıyla meşhurdur.

③ Ebû Bekr Muhammed es-Serehsi (400-483). Bu zat hepsi de Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin eserlerinin şerhi olan Şerh'ul-Mebûs, Şerh'us-siyer'il-Kebir gibi kitapların sahibidir.

④ Fahr'ul-İslâm ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bezdevî (400-482). Eserleri ise Kenz'ul-Vusûl, Şerh'ul-Câmi'us-Sağır vs. dir.

⑤ es-Sadr'uş-Şehid Ömer b. Mâze (483-536). Bir kaç eseri şunlardı: el-Câmi'us-Sağır, el-Fetâva'l-Kubrâ, K. el-Hitân v.s.

⑥ es-Semerkindî Alâ'ud-Din Muhammed (ölm. 539 h.). Tuhfet'ul-Fukahâ'nın sahibidir.

⑦ el-Kâsânî Alâ'ud-Din ebû Bekr b. Mes'ûd (ölm. 587 h.). Bu alim bir evelki maddede adı zikredilen Semerkandî'nin talebesi ve onun fakih kızı Fâtıma'nın zevcidir. Bedâ'us-Sanâi adlı meşhur bir fıkır eseri mevcuttur.

⑧ Kâdihân el-Hasan b. Mensûr b. Muhammed el-Üzcendî el-Fergânî (ölm. 592 h.) ki pek meşhur bulunan Fetâvâ'sı mevcuttur.

⑨ Burhân'ud-Din el-Merğînânî Ali b. ebî Bekr (ölm. 593 h.) adlı hukukçumuz ki eserleri arasında el-Hidâye'si mevcuttur.

Dikkatle görülmüştür ki yüzlerce arasında misal olarak zikredilen bu bir kaç fakih hâlâ İslâm aleminin gönüllerinin derinliklerindeki yerlerini muhafaza etmektedirler.

Müslüman olan Türkler her köşede bir mabet ve yanına da bir medrese inşa etmişlerdir. Şayanı dikkattir ki ilk günlerden itibaren İslâm ilimlerine dair verilen eserler hep Arapça yazılmış ve Arapça dışında bir misal vermek icabettiğinde sadece Farsça dilinden misaller verilmiştir. Müslüman Türklerin İslâmiyet için Arapça'nın ne kadar zaruri bir dil olduğunu ilk zamanlardan itibaren hissetmiş olmaları büyük bir samimiyyəttir.

Zamanla müslüman Türkler dışarıya taşmış, ilim faaliyetlerini oralarda da devam ettirmişlerdir. Buhârâ, Semerkand, Nesef gibi yerler dışında Gazne, Merv ve Nisâbûr gibi yerlerde de medreseler kurmuşlardır.

Nihayet Büyük Selçuk Sultanlarının veziri Nizam'ul-Mülk Bağdad'da Nizamiyye Medresesini kurmuş (h. 457) ve ilim merkezlerine mühim hizmette bulunmuştur. Aynı zamanda talebelere burs veren bir müessese olan bu medrese daha sonraki hükümdarlara benzerlerini yapmaları için bir başlangıç ve nümune olmuştur. Hulagu'nun Bağdad'ı tahribeden müessif hadisesi —büyük sadet— Nizamiyye Medresesine hiç zarar vermemiştir. Irak'da ve Suriye'de gelişen medreseler Anadolu'ya da intikal etmiştir. Meselâ Konya'da Sırçalı medrese (640 h.), Karatay medresesi (649 h.) ve İnce minareli medrese (674 h.), Sivas'ta 670 h. tarihli üç ayrı medrese ve Divriği'de de 626 h. tarihli medrese Selçuklular devri Anadolu medreseleridir. Meşhur seyyah İbn-i Batûta 733 h. tarihinde Anadolu'nun her tarafında hatta küçük kasabalarında bile medreselere raslamıştır.

Osmanlılara gelince, onlar ilk günlerden itibaren ilim merkezlerini tesise ehemmiyet verdiler, medreseler kurdular. Bu medreseler gerek ilmiye ve gerekse adliyye mensupları için bir mahreç teşkil etti. Bu devirdeki en eski medreseler Amasya, Konya, Kayseri, Karaman ve Aksaray gibi yerlerde idi. İlk mühim medrese İznik sahip oldu, Bursa ve Edirne onu takip etti.

İstanbul fethedilince Fatih Sultan Mehmed, kendi adına nisbet edilen cami yanında «semaniyye medresesi»ni tesis etmiş ve bu medreseye Ali Tûsî, Hocazâde, Abdülkerim, Mevlâna Muslihuddin Kastalânî, Hatibzâde Muhyiddin Muhammed, müftü Ahmed Paşa ve kadızade Kasım gibi devrinin tanınmış ulemasını getirmiştir. Hâlâ dimdik duran, fakat bu gün bir tahsil müessesesi değil de talebeler için yurt olan bu müessese son devre kadar İslâm ilimleri sahasında mühim bir hizmette bulunmuştur. Kanunî Süleyman ise fen, teknik, tıp ve riyaziyyat tahsili yapılan bir müessese olan Süleymaniye Medresesini kurmuştur. Bu duruma göre tahsil biri, ilâhiyat ve edebiyat tedris eden Sahn-i Semân'da ve diğeri riyaziye ve tıp tedris eden Süleymaniye'de olmak üzere iki kola ayrılıyordu. Süleymaniye Medresesinde çok mühim hizmetleri olan Dâr'ul-Hadis mevcut idi.

Sarf, nahiv, maânî, beyan, bedî, tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlerin tedris edildiği medreselerin daha sonra ıslahı düşünülmüş ve Abdülmecit devrinde «Medreset'ül-kudât» tesis edilmiştir ki bu, kadı yetiştiren bir müessese olmuştur. İlk resmî teşebbüs 1909'da Fatih Tabhane medresesinde yapılmıştır, İslâmî ilimlerin yanında fizik, kimya, cebir, hendese ve coğrafya gibi ilimler de programa alınmış, fakat bu teşebbüs iyi netice vermemiştir. Nihayet 1914'te şeyhül-İslâm Hayri efendi İslah-ı medâris nizamnamesi ile medreselere yen bir vechе vermiştir. Bu nizamnameye göre İstanbul medreseleri «Dar'ül-Hilâfet'il-Aliyye» adı ile bir tek medrese itibar edilmiş, tâli kısm-ı evvel, tâli kısm-ı sâni ve âli olmak üzere üç devreye ayrılarak her devrenin tahsil müddeti 4 se-

ne olarak tayin edilmiştir. Tâli sınıfların programında İslâmî ilimler ile beraber müsbet ilimler ve yabancı diller yer alıyor, âli kısımda ise tefsir, hadis, usûl-i hadis, fıkıh, usul-ı fıkıh, kelâm ve arap edebiyatı gibi ilimler okutuluyordu.

Bundan başka bir de «Medreset'ul-Mutahassısın» kurulmuştur ki (a) tefsir ve hadis, (b) fıkıh, (c) kelâm, felsefe ve tasavvuf kısımlarından müteşekkil üç şube halinde çalışmıştır. Taşra medreseleri ayrı ayrı birer programa tabi tutulmuştur. Nihayet Büyük Millet Meclisinin 16 Mart 1924 tarihli kanunuyla medreseler lağvedilmiştir.

Osmanlılar devrinde İslâm ilim faaliyetini kaparken bir hususu unutmamış veya atlayıp geçmiş gözükmek istemediğimi beyan etmek mevkiindeyim ki o da devlet ricalinin yetiştiği, staj yapıp piştiği bir yer olan ENDERUN mektebidir. Fîlhakika enderun (iç) padişahın hususî hizmetlerini göreceğ ve en yakınlarını teşkil edecek adamları yetiştirmeye mahsus bir nevi mektep idi. Çeşitli safhalar geçiren bu müessesese sonraları Seferli koğuşu denen küçük bir oda ile büyük oda ve has odaları halinde üç kısımdan teşekkül ederdi. Burada öğretilenler arasında Arapça, Farsça ve din ilimlerinden başka silâh kullanma, ata binme gibi hünerler, hatatlık, musiki, edebiyat gibi güzel sanatlar da mevcuttu. Tedrisat nazarı ve tatbiki idi. Liyâkat ve derece kazananlar saray erkanını ve padişahın yakınlarını teşkil eden ağalıklara yükselirlerdi. Has odabaşı, silâhtar ağa, sır katibi tüfenkçi başı ve benzerleri bunlardan bir kaçıdır. Ve nihayet dar'us-saade ağası "en nufuzlu şahıs idi. Enderun ağalari saraydan dışarı çıkarılınca çok defa beylerbeyi veya vezir olurlardı, eyalet valiliklerine gönderilirlerdi. Enderunlulardan 60 sadrazam, 23 kabudan paşa yetişmiştir. Bir enderun edebiyatı ve bir enderun musikisi bulunduğu gibi bu müesseseseye mahsus kelime ve tabirlerle adeta bir enderun lehçesi de mevcut idi.

Saltanatın ilgasıyla bu müessesenin de tarih sayfalarına gömülüp gittiğini görüyoruz.

ÇAĞRI

Bu mevsimde her akşam koydaki
durgun suda
Yosunlu her küçük taş ölümün gözü
gibi.

Oturuşta, kalkışta, gülüşte ve uykuda
Kulağında bir ses ki beni çağırır gibi.

Alımda serin rüzgâr, saçlarımdaki
bu kır
Kalbimdeki ürperme yolun bitişi gibi..
Yaprakları yerlere çeken topraktaki sır
Beni de çeker çeker muttasıl çeker gibi..

REKİN ERTEM